

Hoop en verraad: wat moslimjongeren verwachten van vertegenwoordigers met een etnische minderheidsachtergrond

Soumia Akachar, Karen Celis en Eline Severs

ABSTRACT

This paper employs focus group data with Flemish Muslim youth to explore how they deal with the visible emergence of ethnic minority representatives (EMRs) in Belgian elected bodies. The focus groups tap into their shared identity experiences and subsequent expectations vis-à-vis EMRs. Using grounded theory to analyse our data, we distinguish three different EMR typologies: those who are autonomous yet loyal to the group, those who are responsive to ethnic/religious issues but perceived as reductive, and those who sell-out to mainstream politics. These typologies challenge approaches presuming the extent to which representatives advance policies responsive to group members' interests as ideal or desirable.

KEYWORDS: social group representation, focus group methods, feelings of (not) being represented, Muslim youth

1. Inleiding

Het verkiezingssucces van de multiculturele partij DENK in de Nederlandse Tweede Kamerverkiezingen van 2017 betekent voor velen een breukpunt in de vertegenwoordiging van etnische minderheidsgroepen die traditioneel hun stemmen uitbrengen op linkse en vaak etnisch diverse partijen.¹ In België heeft dit succes activist Dyab Abou Jajah en voormalige sp.a politicus Ahmet Coç ertoe aangezet om een gelijkgestemde partij in Vlaanderen te vestigen.² Deze studie is daarom geïnteresseerd in de gevoelens, verwachtingen en evaluaties van mensen die zij als potentiële stemmers

zien voor een Belgisch equivalent. Hoe zit het dan met de vertegenwoordiging van etnische minderheden (hier verkort tot VEM) in België? Terwijl vorige verkiezingen altijd leidden tot een handvol zetels voor vertegenwoordigers met een migratieachtergrond (meestal van Marokkaanse en Turkse afkomst), duurde het tot de federale verkiezingen van 2010 eer dat getal steeg tot twintig parlementsleden en senators. Hiermee kan gesproken worden van een langzaam maar gestaag groeiend aantal vertegenwoordigers van Turkse en Marokkaanse afkomst, van wie de meesten zich ook als moslim identificeren (of zo worden geïdentificeerd).³

Deze toegenomen aanwezigheid betekent mogelijk dat deze groepen, vaak ge-racialiseerd als moslimimmigranten, zich hebben getransformeerd van objecten van beleid en politiek debat tot actieve actoren in het politieke proces. Dat verleent een nieuwe adem aan het aloude debat over het verband tussen descriptieve en substantiële vertegenwoordiging: maakt het uit of een vertegenwoordiger zich identificeert met een bepaalde minderheidsgroep (of hen wordt toegeschreven) om te zorgen dat minderheidskiezers zich gerepresenteerd voelen? En in hoeverre behartigen descriptieve vertegenwoordigers eigenlijk de belangen van kiezers met dezelfde achtergrond?

In dit artikel benaderen wij dit debat vanuit het perspectief van de vertegenwoordigden en bestuderen we de meningen, verwachtingen en evaluaties van jonge Vlaamse moslims over hoe verkozen politici met een etnisch/religieuze minderheidsachtergrond deze rollen vervullen in de mainstream politiek. Deze focus beargumenteren wij als volgt: allereerst waarschuwen we voor een exclusieve focus op de rol van vertegenwoordigers die ertoe leidt dat we de meningen van vertegenwoordigers verwaarlozen (Schildkraut, 2013). Ten tweede constateren wij dat als hun meningen toch onderzocht worden, dat vaker kwantitatief gebeurt en bijna altijd in termen van *issue congruence*. Ten derde lopen grootschalige kwantitatieve studies het risico om de perspectieven van burgers uit minderheidsgroepen uit het oog te verliezen, vooral die van etnische of religieuze minderheden zoals moslims. Dat is problematisch gezien de publieke en politieke relevantie van de opkomende groep kiezers die moslim zijn of anderszins etnisch gedefinieerd worden.

In de volgende delen bieden we eerst een theoretische basis voor onze analyse. We introduceren dan onze groepsgeoriënteerde methodologie. Vervolgens presenteren we onze empirische analyse en de daaruit voortvloeiende typologieën. We sluiten af door onze bevindingen te bespreken en te reflecteren over hun relevantie voor groepsvertegenwoordiging. Door een deductieve en inductieve aanpak te combineren, constateren we dat het onderscheid tussen *trustees* en afgevaardigden belangrijk blijkt te zijn in de drie types vertegenwoordigers van etnische minderheden. We vinden ook dat de gepercipieerde autonomie van politici en hun bewezen deskundigheid op andere dan de typisch etnische issues alsook politiek opportunisme een doorslaggevende rol spelen in de evaluaties van onze respondenten. We sluiten af met de bespreking van onze bevindingen en daarop aansluitende gevolgtrekkingen.

2. Theoretische benaderingen

2.1. *Descriptieve versus substantiële vertegenwoordiging*

Door ons te richten op de identiteit van vertegenwoordigers en de manieren waarop zij geacht worden hun mandaat te vormen in relatie tot andere leden van hun sociale groep, hernemen we in dit onderzoek het klassieke verband tussen Pitkins (1967) descriptieve en substantiële dimensies van representatie. Volgens Dovi (2007) draait descriptieve representatie om 'the representation of historically disadvantaged groups by members from those groups' (p. 7). Phillips (1995) pleit voor een dergelijke 'aanwezigheidspolitiek' van traditioneel ondervertegenwoordigde groepen waarin vertegenwoordigers groepsspecifieke gedeelde ervaringen betrekken als een manier om de vertegenwoordiging van historisch benadeelde groepen te begunstigen.

Williams (1998) stelt echter dat deze aanwezigheid onvoldoende is om te waarborgen dat de belangen van een specifieke groep worden behartigd, 'in a manner responsive to them' (Pitkin, 1967, p. 140). Empirisch onderzoek ondersteunt dat belangenvertegenwoordiging gerealiseerd kan worden zonder descriptieve vertegenwoordigers (Gay, 2002; Bird et al., 2011). Ook kan niet worden aangenomen dat descriptieve vertegenwoordigers zich unaniem zien als voorstanders van de issues van groepsgenoten (Celis, Meier & Wauters, 2010). De substantiële dimensie gaat bovendien niet alleen over belangenvertegenwoordiging maar ook over de manier waarop vertegenwoordigers zich gedragen als *trustees* of afgevaardigden, wat achtereenvolgens deels bepaalt hoe zij omgaan met hun rol als groepsvertegenwoordigers.

2.2. *Vertegenwoordigers als trustees of afgevaardigden*

Belangenvertegenwoordiging slaat ook op hoe de vertegenwoordiger precies kiezers wil representeren, zij het als beheerder (*trustee*) of als afgevaardigde (*delegate*) (Katz, 1997). Afgevaardigden voelen zich genoodzaakt de voorkeuren van hun kiezers te volgen, terwijl *trustees* eerder hun eigen oordeel volgen bij het bepalen van het beste plan van actie. Hoewel de *trustee-delegate*-rolmodellen een centrale plaats innemen in de vertegenwoordigingsliteratuur, worden ze vaak als te simplistisch beschouwd. Tatari en Shaykhtudinov (2014) spreken bijvoorbeeld van de zogenaamde *responsible legislator*, getypeerd als gematigd qua aanpak en doorgaans neigend naar de beheerdersrol wanneer er conflict ontstaat tussen algemene belangen en die van een groep kiezers wier eigenschappen zij (deels) delen. Dit onderscheid schiet soms tekort, zeker wanneer het gedrag van vertegenwoordigers bepaald wordt door hun persoonlijke doelen en de (in)formele regels binnen de

organisaties waarin ze opereren. Met de *party representative* wijst Copus (2004) bijvoorbeeld op vertegenwoordigers wier loyaliteit in de eerste plaats ligt bij hun partij en wier belangen dan ook voorrang geven.

Dovi (2007) ten slotte, neemt ook afstand van de klassieke *trustee-delegate*-dichotomie en presenteert in de plaats hiervan een set deugden waaraan we alle vertegenwoordigers moeten meten. Volgens deze auteur moeten vertegenwoordigers de legitimiteit van democratische instellingen stimuleren en de participatie van alle burgers bevorderen. Hiertoe identificeert zij drie centrale deugden; namelijk: (i) billijkheid of de manier waarop vertegenwoordigers bijdragen tot *civic equality* of gelijkheid onder burgers, (ii) de promotie van vertrouwen waardoor 'a representative contributes to the realization of the value of self-governance', en (iii) *good gatekeeping* of het promoten van de inclusiviteit van onze centrale instellingen (p. 7).

2.3. Groepsvertegenwoordigers en het dualiteitsdilemma

Canons (1999) concept van de balancerende vertegenwoordiger vertoont gelijkenissen met enkele van Dovi's deugden. De balancerder kaart groepspecifieke zaken aan door deze groepsbelangen te koppelen aan algemene waarden zoals burgerlijke gelijkheid en inclusiviteit om zo diverse groepen tegelijkertijd aan te spreken. In de praktijk stuit deze versie van de groepsvertegenwoordiger echter op moeilijkheden. In een onderzoek naar moslimvertegenwoordiging in de lokale Britse overheid bouwen Tatari & Shaykhutdinov (2014) voort op Haynie (2001) dualiteitsdilemma en de door Anderson (1997, p. 17) geïdentificeerde 'sell outs to moderates' om de dynamiek rond de representatieve praktijk van minderheidsvertegenwoordigers te begrijpen. In het dilemma staat de vertegenwoordiger voor de keuze om zijn/haar etnische groep te vertegenwoordigen of die groep te verraden ter wille van de eisen die bestaande dominante machtsstructuren aan (groeps) vertegenwoordigers stellen.

Hoewel Haynie dit dilemma oorspronkelijk beschreef in de context van het dagelijks leven van zwarte Amerikanen is een gelijksoortige logica van toepassing op verschillende minderheidsgroepen. Volgens de logica van dit dilemma zouden dominante machtsstructuren die bijvoorbeeld etnische of religieuze belangen als atypisch of tegenstrijdig wegzetten, groepsvertegenwoordigers hinderen om veranderingen tot stand te brengen die de verwezenlijking van die belangen mogelijk maakt. In een vergelijkende studie van verschillende Europese landen vonden Bird et al. (2011) dat partijen hun kandidaten met een migratieachtergrond instrueren om hun rol als groepsvertegenwoordiger te vervullen, en daarmee mogelijk druk uitoefenen voor een meer gematigde vertegenwoordiging.

2.4. *De mening van groepsvertegenwoordigers*

In de Belgische context bevestigen Celis, Meier en Wauters (2010) hoe verschillende vrouwelijke parlementsleden en parlementsleden met een migratieachtergrond hun rol als groepsvertegenwoordiger relateren tot het continue conflict tussen hun minderheidsidentiteit en de institutionele normen en regels waarbinnen zij opereren. Veel van deze parlementsleden geloofden in hun rol als groepsvertegenwoordigers maar erkenden dat hun aanwezigheid niet altijd leidt tot de representatie van groepsbelangen. Dit onderzoek wijst op hoe dominante formele en informele regels invloed kunnen uitoefenen op de mogelijkheden voor belangenvertegenwoordiging. Wüst (2011) constateerde dat 'most MPs with a migratory background, even if they do not focus on migration issues, are intermittently dealing with migration-related issues, and do perceive themselves as bridge-builders between the indigenous population and the minority or minorities of migratory background'. Voortbouwend op deze – vaak ook toegeschreven – brugfunctie argumenteren Severs en de Jong (2018) dat de centrale taak van politici met een migratieachtergrond erin bestaat de bestaande relaties tussen sociale groepen, op een meer faire manier, te (her)bouwen; eerder dan het promoten van een welomlijnde set van groepsbelangen.

2.5. *De mening van burgers*

Dankzij onderzoek van bijvoorbeeld Norris (1999) en Hibbing en Theiss-Morse (1998) is het algemeen bekend dat de publieke steun voor vertegenwoordigende kerninstellingen aan het afbrokkelen is en het vertrouwen van burgers in politieke instellingen afneemt. Het is daarom te verwachten dat de houding van burgers ten opzichte van vertegenwoordigers dezelfde 'malaise' weerspiegelt. We weten echter relatief weinig over hoe dergelijke evaluaties tot stand komen ten aanzien van politieke vertegenwoordigers. Opmerkelijke voorbeelden zijn desondanks te vinden in Birch & Allen (2015) die keken naar het oordeel van burgers over het ethische gedrag van politici. Hieruit bleek dat het oordeel van de meeste respondenten niet altijd in overeenstemming was met de theoretische verwachtingen over de normen en waarden van burgers. Een aantal studies toont ook aan dat burgers vormen van niet-verkozen vertegenwoordiging verkiezen en denken dat politici slechts geïnteresseerd zijn in hun stemmen en niet in hun algemene welzijn (Lodge & Taber, 2013).

Uit empirisch onderzoek in de Verenigde Staten weten we ook dat zwarte en latino vertegenwoordigers vaker handelen naar de belangen en voorkeuren van groepen met dezelfde identiteitskenmerken (Tate, 2004; Brookman, 2013). Andere studies wijzen erop dat dezelfde groepen meer vertrouwen blijken te hebben in verkozen vertegenwoordigers wanneer zij hun etnische achtergrond delen. Bird

(2015) vond dan weer dat etnische minderheden in Canada negatiever waren over groepsvertegenwoordigers en dat symbolische aspecten een rol speelden in hun houding ten aanzien van vertegenwoordigers met een etnische minderheidsachtergrond (voortaan VEM's). In Europa vond Threlfall (2011) eveneens dat etnische minderheidsgroepen in landen als Spanje en het Verenigd Koninkrijk zich kritischer opstelden dan wat in de Verenigde Staten het geval blijkt te zijn. Dergelijk onderzoek binnen de Belgische context bestaat nog niet.

3. Methodes en deelnemers

3.1. *Groepsvertegenwoordiging en focusgroepen*

Naar aanleiding van haar focusgroeponderzoek stelt Bird (2015) dat er geen a-priori reden is om de evaluaties van burgers over hun vertegenwoordigers als ongeïnfomeerd, ongedefinieerd te beschouwen. Hoewel Eliasophs (1998) onderzoek naar de politieke apathie van Amerikaanse burgers Birds stellingname tegensprekt, baseren soortgelijke studies zich vaak op methodologisch individualisme waardoor ze beperkte inzichten halen uit de antwoorden van hun respondenten. Groepsgerichte methodes zoals focusgroepen, daarentegen, stellen respondenten in staat om op een constructieve en collectieve wijze naar hetzelfde onderwerp te kijken en daarmee tot nieuwe reflecties en inzichten te komen. Bovendien wijst de rol van vertegenwoordigers in het in het leven roepen van groepen kiezers op de groepsgeoriënteerde praktijk van politieke vertegenwoordiging (Saward, 2010; Severs, 2013).

Dankzij Weldon (2002, p. 12) weten we ook dat individuen 'rarely provide a complete account or analysis of the obstacles confronting the group without interacting with others from the group'. Dat is vooral het geval waar het minderheidsgroepen betreft: doordat leden van zulke groepen een groter risico op politieke marginalisatie lopen (Simon, 2012) kunnen ze het moeilijker vinden om hun persoonlijke ervaringen te overstijgen en groepsbelangen te identificeren. Wij denken daarom dat focusgroepmethodes gunstig zijn om vast te stellen hoe deelnemers denken over complexe maar concrete onderwerpen, zoals het type politieke representatie dat hun voorkeur heeft.

3.2. *Onderzoekdesign*

Letten burgers met een etnische minderheidsachtergrond überhaupt op de achtergrond van VEM's wanneer ze het optreden van vertegenwoordigers beoordelen? En hoe wensen ze dat deze vertegenwoordigers handelen? Dat zijn enkele vragen

die ons aanzetten om deze studie uit te voeren. We verzamelden onze data aan de hand van twee opeenvolgende rondes van focusgroepdiscussies, waarin elke ronde bestond uit drie bijeenkomsten (2 x 3) met dezelfde deelnemers. Door tussen beide rondes een tijdsbestek van één jaar te laten, konden deelnemers contextuele elementen binnenbrengen in de gesprekken en kon worden nagegaan in welke mate hun verwachtingen en evaluaties veranderden in reactie op politieke gebeurtenissen en berichtgeving erover. De discussies volgden een gedeeltelijk gestructureerd draaiboek om zowel deductieve als inductieve data te verkrijgen over, onder andere, in hoeverre de respondenten vonden dat ze deel waren van dezelfde minderheidsgroep, of hun VEM's namens hen moesten spreken of optreden, en over bepaalde momenten waarop ze zich (al dan niet) vertegenwoordigd voelden.

Onze analyse voerden wij uit als volgt: omdat we willen begrijpen hoe vertegenwoordigden zich precies tot de prestaties van VEM's verhouden, leunden wij niet alleen op bestaande conceptuele aannames maar maakten we ook gebruik van Charmaz's (2006) *grounded theory* voor een iteratief proces tussen bestaande en inductief verkregen inzichten. Eerst zochten wij naar theoretische en te theoretiseren ankers in onze data voor tussentijdse coderingen. Ook stelden we daarbij de richting vast van de door de deelnemers gearticuleerde sentimenten (negatief, neutraal of positief). Op grond daarvan groepeerden we alle codes, bijvoorbeeld 'gebrekkelig representatief gedrag', en gingen we over tot de laatste stappen, waarin wij de gegroepeerde coderingen en categorieën telkens ontwikkelden tot ze verzadigd raakten in categorische typologieën (cf. *infra*). Daar waar de eerste ronde focusgroepen inzette op het toetsen van theoretische aannames (deductief) en het verzamelen van nieuwe inzichten (inductief), hanteerde de tweede ronde een uitdrukkelijk inductieve benadering en stelde die zich tot doel verdere verduidelijking, verdieping en abstractie van onze categorieën te faciliteren.

3.3. *Waarom moslimjongeren in Vlaanderen bestuderen?*

Wij onderzochten jonge moslims in Vlaanderen om de volgende redenen: allereerst gaat het om burgers van wie aangenomen kan worden dat ze er religieuze en dus politiek relevante belangen op na houden. Ten tweede zien we dat het publieke debat steeds meer gepolariseerd raakt over thema's van religie en etniciteit en dat het immigratiedebat steeds meer verschuift naar een anti-islamdebat. Dat leidt ertoe dat de religieuze identiteit van vooral tweede- en derdegeneratieminderheden afkomstig uit landen zoals Marokko en Turkije zichtbaarder wordt (Yilmaz, 2012), ook omdat deze generaties zich steeds meer als moslims manifesteren. Ten derde stelt de categorie 'moslim' ons in staat om zowel hun gedeelde religieuze banden te onderzoeken als hun gedeelde migratiegeschiedenis. Dat maakt het mogelijk om, ondanks de zeer diverse migratieachtergronden van de deelnemers, hun groeps-

identiteit en -perspectief te analyseren. Ondanks het gebruik van het label moslim behoeden wij ons ervan leden van deze groep te essentialiseren en, bijvoorbeeld, eenzijdig te definiëren aan de hand van een religie. Net zoals Sinno (2009) hantieren we 'moslim' als een sociologische categorie die appelleert aan een dagelijkse praktijk die een gemeenschappelijk 'anders' zijn toedicht aan bepaalde burgers.

Als gevolg daarvan richtte onze rekrutering zich op jongeren die zichzelf identificeren als 'moslim'; ongeacht de redenen (religie, herkomst etc.) van deze identificatie. Hoewel onze deelnemers in Antwerpen werden gerekruteerd, beperkten hun evaluaties zich zelden tot de lokale politiek en bediscussieerden ze vooral regionale en federale actoren in het bredere Belgische politieke landschap. Bovendien zijn onze deelnemers niet uitzonderlijk anders dan andere tweede- en derdegeneratie-mosliminwoners in andere grotere steden in Vlaanderen. De deelnemers ($n = 34$) werden gerekruteerd door contact op te nemen met een paar van de grootste moslimorganisaties die actief zijn in Antwerpen en omstreken, en door persoonlijke rekruterings technieken (bv. flyers uitgedeeld in gemeenschapscentra).

De geselecteerde deelnemers waren mannen en vrouwen tussen achttien en dertig met verschillende onderwijsniveaus. Ze namen deel aan de groepsdiscussies op basis van beschikbaarheid en een korte enquête met vragen over hun demografische details (bv. sekse, migratieachtergrond, opleiding) en over hun interesse en engagement in politiek (zie Tabel 1 tot en met 3); de antwoorden op de korte enquêtes hielpen vervolgens om de focusgroepen optimaal samen te stellen, aangezien het de bedoeling was om een diverse mix van deelnemers samen te brengen die gemakkelijk met elkaar konden praten. De rol van de discussieleider beperkte zich tot het bewaken van een goede wisselwerking tussen deelnemers (i.e. ervoor zorgen dat alle deelnemers zich op hun gemak voelden en het woord durfden te nemen).

TABEL 1. Geanonimiseerde demografische kenmerken deelnemers focusgroep 1.

Deelnemer	Leeftijd	Geslacht	Etniciteit	Opleidingsgraad	Stemgedrag	Religiositeit
D1	23	Man	Turks	Hogeschool*	sp.a	Sterk
D2	27	Vrouw	Marokkaans	Universiteit	Groen!	Gematigd
D3	25	Man	Marokkaans	Beroepsonderwijs	sp.a	Gematigd
D4	21	Vrouw	Somalisch	Beroepsonderwijs	Niet gestemd	Sterk
D5	23	Man	Autochtoon	Universiteit	Onbeantwoord**	Zeer sterk
D6	24	Vrouw	Marokkaans	Universiteit	Groen!	Gematigd
D7	28	Man	Marokkaans	Secundair onderwijs	Niet gestemd	Zwak
D8	28	Man	Turks	Hogeschool	CD&V	Onbeantwoord
D9	19	Man	Pakistaans	Beroepsonderwijs	Niet gestemd	Onbeantwoord
D10	23	Vrouw	Turks	Beroepsonderwijs	sp.a	Sterk

*Met hoger onderwijs refereren wij aan het volgen van onderwijs op bachelor- of masterniveau (met al dan niet behaalde diploma). **De deelnemers konden ervoor kiezen om vragen onbeantwoord te laten.

TABEL 2. Geanonimiseerde demografische kenmerken deelnemers focusgroep 2.

Deelnemer	Leeftijd	Geslacht	Etniciteit	Opleidingsgraad	Stemgedrag	Religiositeit
D11	22	Vrouw	Marokkaans	Hogeschool	Groen!	Gematigd
D12	22	Man	Marokkaans	Beroepsonderwijs	Niet gestemd	Sterk
D13	19	Man	Turks	Beroepsonderwijs	Niet gestemd	Zwak
D14	21	Man	Marokkaans	Universiteit	sp.a	Onbeantwoord
D15	27	Vrouw	Turks	Universiteit	Niet gestemd	Gematigd
D16	25	Vrouw	Bosnisch	Beroepsonderwijs	Groen!	Gematigd
D17	28	Man	Marokkaans	Universiteit	sp.a	Gematigd
D18	20	Vrouw	Iranees	Hogeschool	Onbeantwoord	Zeer zwak
D19	23	Man	Pakistaans	Beroepsonderwijs	Niet gestemd	Sterk
D20	20	Man	Marokkaans	Universiteit	sp.a	Zeer sterk
D21	19	Vrouw	Marokkaans	Secundair onderwijs	Groen!	Zeer sterk
D22	26	Man	Turks	Beroepsonderwijs	SP	Onbeantwoord

TABEL 3. Geanonimiseerde demografische kenmerken deelnemers focusgroep 3.

Deelnemer	Leeftijd	Geslacht	Etniciteit	Opleidingsgraad	Stemgedrag	Religiositeit
D23	25	Man	Autochtoon	Universiteit	Niet gestemd	Zeer sterk
D24	21	Man	Marokkaans	Universiteit	Niet gestemd	Gematigd
D25	18	Vrouw	Somalisch	Hogeschool	sp.a	Zwak
D26	29	Man	Turks	Beroepsonderwijs	Niet gestemd	Zeer zwak
D27	20	Man	Somalisch	Universiteit	Groen!	Onbeantwoord
D28	20	Vrouw	Marokkaans	Beroepsonderwijs	Groen!	Onbeantwoord
D29	24	Vrouw	Marokkaans	Secundair onderwijs	Groen!	Gematigd
D30	26	Vrouw	Marokkaans	Universiteit	Onbeantwoord	Onbeantwoord
D31	19	Man	Turks	Beroepsonderwijs	Niet gestemd	Zwak
D32	23	Vrouw	Marokkaans	Beroepsonderwijs	sp.a	Sterk
D33	25	Vrouw	Iranees	Universiteit	Onbeantwoord	Zwak
D34	23	Vrouw	Marokkaans	Universiteit	sp.a	Zeer sterk

3.4. Beperkingen van de studie

Hoewel de focusgroepgesprekken interessante inzichten aanleverden, is het belangrijk kritisch te blijven over de mogelijkheid tot generalisering. Omdat vele respondenten via maatschappelijk en politiek actieve organisaties werden gerekruteerd – zoals de Executief van de Moslims van België (EMB) – is het mogelijk dat ze meer dan gemiddelde politieke affiniteit en kennis vertonen. Voorts beperkt ook het onderwijsniveau van de respondenten de mogelijkheden tot generalisering.

Zoals we in de Tabellen 1 tot en met 3 kunnen zien, zijn veel van de deelnemers hoogopgeleid en daarom ook beter in staat om opvattingen onder woorden te brengen. Hun voorkeur voor een bepaald type vertegenwoordiger kan, ten slotte, ook beïnvloed zijn door hun – overwegend linksgeoriënteerd – stemgedrag. Gezien de omvang van onze steekproef ($n = 34$), hebben de bevindingen beperkte generaliseerbaarheid en extrapolatie naar andere groepen. Bovendien maakt de methodologie die we gebruiken het niet mogelijk om correlaties te meten tussen individuele eigenschappen en hun collectief gearticuleerde posities ten opzichte van de representatie van minderheden, en dat is ook geen doelstelling van dit onderzoek.

4. Bevindingen

Eerder beargumenteerden wij dat vertegenwoordiging bijna uitsluitend collectieve processen betreft, en zeer zelden over het individu gaat. In de volgende pagina's zetten we uiteen waarom dat ook uit onze focusgroepsessies blijkt en hoe onze deelnemers collectief bijdroegen aan het identificeren van drie archetypes vertegenwoordigers. Ook geven we verdere toelichting bij de algemene toon van ontevredenheid en ontgoocheling die uit de focusgroepdiscussies naar voren kwam.

In onze analyse staan twee figuren centraal: Meyrem Almaci, de partijleider van de ecologische partij Groen, en haar tegenpool Zuhale Demir, geaffilieerd met de Nieuw-Vlaamse Alliantie (N-VA). Hoewel Almaci en Demir, net zoals andere vertegenwoordigers die minder vaak voorkwamen in de discussies, verschillende ideologische en beleidsposities innemen, is hun verschillende aanpak van VEM-representatie emblematisch voor de verwachtingen en evaluaties van onze deelnemers. Deze twee parlementsleden personifiëren ieder een uiteinde van het spectrum tussen goede en gebrekkige representatie zoals onze deelnemers het beschrijven. We zullen eerst ingaan op de twee types die diep zijn geworteld in de ontevredenheid van onze deelnemers, getypeerd als de symbolische afgevaardigde en de misleidende *trustee*, die vervolgens de basis leggen voor de hoge verwachtingen van onze deelnemers, collectief geconstrueerd en verbeeld door hun ideale VEM-type: de rechtvaardige *trustee*.

4.1. De symbolische afgevaardigde

Onze deelnemers waren eerder terughoudend bij het uitdrukken van een voorkeur voor vertegenwoordigers die zich *alleen* bezighielden met 'etnische' onderwerpen. Dat houdt twee potentiële gevaren in: namelijk, dat VEM's hun identiteit en ervaringen het veelvoud aan ervaringen van hun kiezers zou laten overstemmen,

en dat ze door hun partijen geïnstrumentaliseerd zouden worden. Een van de deelnemers legt dat als volgt uit: 'Ik heb niet het gevoel dat zij [VEM's] een breed profiel hebben. Als zij zich bezighouden met divers beleid, dan is het goed. [...] Het probleem is juist dat zij er zijn om integratiebeleid en zo aan ons te verkopen. Alsof wij van alles accepteren, zolang het uit hun mond komt' (D13-2).⁴ Dit citaat toont aan dat de deelnemers vinden dat VEM's moeten proberen te voorkomen dat ze louter symbolisch ingezet worden. Dat komt overeen met Haynie's (2001) dualiteitsdilemma, dat veel van de Amerikaanse politici die hij raadpleegde herkenden.

Het valt op dat geen van onze deelnemers er stil bij staat om het falende optreden van VEM's te zien als gevolg van de tegenstrijdige verwachtingen waarmee groepsvertegenwoordigers kunnen kampen. Door hun minderheidsstatus zijn zulke vertegenwoordigers simpelweg zichtbaarder en wordt aan twee kanten aan hen getrokken – hun kiezers, en de dominante regels van hun partij en hun positie – waardoor ze zich schikken in de rol waarin ze gedwongen worden onder druk van de dominante parlementaire cultuur en de politiek (Celis, Meier & Wauters, 2010). Veel van de deelnemers waren het eens dat sommige VEM's kunstmatig proberen een etnisch profiel op te bouwen door zich exclusief bezig te houden met issues die te maken hebben met hun etnische en religieuze identiteit.

Sommige VEM's worden beschouwd als door de partijen ingezette woordvoerders die de voorkeuren van specifieke groepen vertolken en daarmee hun positie als symbolische afgevaardigden bevestigen. Onze deelnemers VEM's verkozen die actie nemen rond issues die te maken hebben met hun etnische of religieuze belangen, deed een te sterke en eenzijdige focus op deze issues hen twifelen of de rol van hun vertegenwoordigers niet vooral symbolisch van aard is. Zoals een deelnemer zei: 'Het liefst worden ze [VEM's] serieus genomen, door de partij en vooral door andere politici. Als zij alleen gebruikt worden voor onze stemmen... dan ben ik toch geen echt deel van het systeem?' (D25-1). Een groepsgenoot voegde erachteraan: 'Ik vind het wel goed wanneer ze meer aandacht schenken aan onze zaken maar misschien lijkt het dan alsof we geen andere interesses hebben. Alsof we nergens anders om geven' (D29-1). Dat laatste toont aan dat deelnemers een eenzijdige focus op etnische of religieuze thematieken niet alleen verwerpen omwille van de mogelijkheid tot instrumentalisering, maar ook omwille van het risico van essentialisering.

Figuur 1 laat zien dat veel deelnemers het eens zijn over de kenmerken van de symbolische afgevaardigde. De deelnemers veranderden niet van mening tussen beide rondes in en waren het overwegend eens dat vertegenwoordigers die hun etnisch profiel te veel benadrukten, het risico lopen om zowel de vertegenwoordigers als de moslimkiezers waar ze voor staan te essentialiseren. Hun vrees voor dergelijke essentialisatie betekent ook dat de respondenten niet alleen symbolische afgevaardigden of *tokens* afwijzen, maar kritisch staan tegenover elke VEM die optreedt als een afgevaardigde of spreekbuis van de groep. Vertegenwoordigers die hun etniciteit of minderheidsprofiel benadrukken, dragen namelijk ook bij tot de

beeldvorming over de groep (als, in eerste instantie, 'vreemd' of 'anders' dan de rest van de bevolking).

Eerste ronde	D1	D2	D3	D4	D5	D6	D7	D8	D9	D10
Woordvoerder van 'etnische' issues	X	GR	VE	NVE	ANV	TE	VE	VO	TE	VO
Legt zich neer bij mainstream agenda's	VE	GR	VE	NVE	GR	VE	X	GR	TE	GR
Diversifieert de politieke partij	TO	VE	VE	VE	X	NVE	NVE	NVO	VE	GR
Tweede ronde										
Simplistische focus op 'etnische' issues	X	GR	VE	VE	NVE	TE	VE	VO	TE	GR
Gebrekkig verstand van minderheidsbelangen	TO	VE	VE	VE	X	VE	NVE	GR	TO	VO
Haalt 'etnische' stemmen binnen	VE	GR	VE	VE	GR	NVE	X	NVO	VE	VO

* X = Begon discussiepunt

** VE = Verbaal eens – NVE = Non-verbaal eens

*** VO = Verbaal oneens – NVO = Non-verbaal oneens

**** TE = Toelichting over het eens zijn

*****TO = Toelichting over het oneens zijn

*****GR = Geen reactie.

FIGUUR 1. Consensus tussen deelnemers focusgroep 1.⁵

De deelnemers vrezen dat dit type VEM er slechts is om 'etnische stemmen' binnen te halen en om hun partijen gevarieerder en kleurrijker te doen lijken. In deze angst zien we hoe onze deelnemers hun eigen positie in de maatschappij beschouwen en leggen we hun verlangens bloot om als een autonome en zelfbeschikkende gemeenschap te worden beschouwd. De symbolische afgevaardigde ondermijnt in deze zin niet alleen de kwaliteit van hun vertegenwoordiging maar ook hun wens om in hun dagelijks leven niet geëssentialiseerd te worden door andere groepen. De wensen van onze deelnemers echoën iets van Dovi's (2007) 'representatie-deugden'. Vanuit hun standpunt, als zij zien dat hun belangen onder de aandacht worden gebracht door VEM's wier legitimiteit bedenkelijk symbolisch zou kunnen zijn, zien zij dat als een gebrek aan knowhow en autonomie van de kant van de VEM's. Dat uit zich vervolgens in een inherent onvermogen om de positie van de groep in de samenleving te bevorderen.

Onze deelnemers vertonen een gebrek aan vertrouwen in de zelfbeschikking van de symbolische afgevaardigde. Dat betekent dat dit type VEM niet in staat wordt geacht tot het reproduceren van Dovi's deugden, zoals het creëren van burgerlijke gelijkheid en het waarborgen van hun zelfbestuur. Deelnemers eisen een zekere knowhow van hun vertegenwoordigers om serieus genomen te kunnen

worden en gelijk te worden gesteld aan andere, niet-etnische vertegenwoordigers. Autonomie is belangrijk omdat deelnemers wensen dat hun voorkeuren en waarden vertegenwoordigd worden zonder de inmenging van andere partijen. Zolang de afgevaardigde de schijn wekt van een symbolische functie, zal de groep zijn of haar activiteiten wantrouwen. De deelnemers realiseren zich dat de manier waarop VEM's zichzelf presenteren invloed heeft op de manier waarop zij zelf worden gezien in hun dagelijks leven. Zo wijzen zij een essentialistische focus op 'etnische issues' dan ook af aangezien die niet het beeld versterkt dat hun eisen en identiteiten gelijk zijn aan die van andere (meerderheids)groepen.

4.2. *De misleidende trustee*

VEM's die etnische thema's niet overstijgen omdat ze niet onafhankelijk genoeg zijn of onvoldoende politieke knowhow vertonen, werden als onwenselijk maar verdraagzaam beschouwd. Het type VEM dat sterk negatieve gevoelens veroorzaakte, zoals verraad, werd gelinkt met groepsvertegenwoordigers die opportunistische praktijken bezigen ten nadele van de groep. Veel deelnemers wezen dan ook Zuhair Demir aan, wier gepercipieerde stijl het beste overeenkomt met Andersons (1997) idee van je ziel verkopen aan de gematigden (*selling out to moderates*). Terwijl deelnemers vinden dat Demir zich gedraagt als *trustee*, soms issues aan de kaak stellend die hun voorkeuren reflecteren, en soms niet, wordt haar stijl toch afgekeurd.

De volgende observatie werd bevestigd in de meeste groepen: 'Als zij minder zou praten over Koerdisch zijn en dat haar ouders migranten zijn... ja, dan zou ik niet eens op haar letten. [...] Het gaat er mij om dat ze haar achtergrond misbruikt om bepaalde dingen te bereiken. Zij zegt dingen die veel rechtse kiezers graag willen horen' (D17-2). Sommige van de gevallen waaraan deelnemers refereren als ze hun gevoelens van wantrouwen en verraad willen onderbouwen zijn haar controverse uitingen over vluchtelingen in een televisie-interview waarin ze voorstelde dat vluchtelingen 'de moeite doen om hierheen te komen omdat ze denken dat we gratis geld, auto's en huizen uitdelen' (Van Kamp, 2016). Een ander voorbeeld van Demirs problematische acties is haar oproep aan burgers met een Turkse achtergrond om van hun Turkse nationaliteit af te zien (De Standaard, 2016).

De negatieve evaluatie van Demir kan duidelijk worden teruggebracht tot deze uitspraken. Terwijl sommigen van de deelnemers van de eerste focusgroep zeiden dat Demir ondanks haar N-VA-profiel er toch in slaagde relevante onderwerpen aan de kaak te stellen, zoals discriminatie op de arbeidsmarkt en het lagere participatieniveau onder vrouwelijke migranten (Van den Broek, 2014), stelden velen hun appreciatie bij tijdens de tweede ronde focusgroepen. Dat toont niet alleen aan dat respondenten hun meningen bijstelden naar aanleiding van politieke gebeurtenissen maar demonstreert ook de relevantie van de gehanteerde methodiek.

Eerste ronde	D11	D12	D13	D14	D15	D16	D17	D18	D19	D20	D21	D22
Uit op politieke zelfwinst	GR	X	VE	NVE	NVE	TE	VE	VO	TE	VO	NVE	VE
Alleen loyaal aan de partij	VE	GR	NVE	VE	GR	VE	X	GR	TE	GR	NVE	VE
Praat over allochtonen, niet met allochtonen	TO	VE	VE	VE	X	NVE	NVE	NVO	TE	VO	VE	VE
Tweede ronde	P11	P12	P13	P14	P15	P16	P17	P18	P19	P20	P21	P22
Buit allochtoon zijn uit voor eigen carrière	VE	NVE	NVE	VE	NVE	TE	VE	VO	X	AV	GR	GR
Rechtvaardigt argwaan voor allochtonen	VE	GR	VE	X	VE	VE	VE	GR	VO	AV	GR	NVE
Appelleert aan populistische en anti-islamsentimenten	TO	VE	VE	VE	X	NVE	NVE	NVO	VO	GR	NVE	GR

FIGUUR 2. Consensus tussen deelnemers focusgroep 2.

In Figuur 2 zien we dat de meeste respondenten zich al in de eerste ronde kritisch opstelden tegenover het type vertegenwoordiger dat Demir belichaamt, en dat in de tweede ronde de eigenschappen die haar werden toegedicht sterker uitgedrukt werden. Ook bevestigde de tweede ronde van de focusgroepdiscussies dat de ontgoocheling die deelnemers voelen over VEM's gebaseerd is op ontrouw aan de groep en (afhankelijkheid aan) de partij: 'Toen zij begon bij de N-VA, dacht ik: oké, misschien gaat ze iets goeds doen. Maar nee, waar is zij wanneer Bart [De Wever] en Jambon [minister] nare dingen zeggen over Marokkanen en moslims? Wat moet ik anders denken dan dat ze het voor zichzelf doet?' (D17-2). Vanuit dit standpunt valt Demir ook te beschrijven als een van de partijvertegenwoordigers van Copus (2002), aangezien ze wordt beschouwd als voornamelijk bezorgd over het profiel van haar partij en haar eigen carrière.

Dit gevoel van verraad kan misschien het beste worden verbeeld door de metafoor van een Bounty-chocoladereep die bestaat uit een vulling van kokosnoot met daaromheen een laag bruine chocolade: 'Ken je dat reepje? Eigenlijk is ze een Bounty... vanbinnen is ze keiwit, en van buiten een bruin dun laagje chocola. En toch verwacht je chocolade als je erin bijt maar nee, het is vooral kokosnoot' (D14-1). Het gebruik van deze metafoor laat zien dat onze deelnemers hoge verwachtingen hebben van hun descriptieve vertegenwoordigers (lekkere chocola!), maar het verklaart ook de ontgoocheling die ze voelen als die verwachtingen niet waargemaakt worden en ze in plaats daarvan geconfronteerd worden met iets wat ze niet wenselijk vinden (teleurstelling over de kokosnootvulling).

De deelnemers waren het eens dat vertegenwoordigers die hun minderheidsachtergrond uitbuiten, zoals ze Demir zien doen, eigenlijk de belangen van 'hun' kiezers horen te behartigen. Dit idee van representatie door afvaardiging verlaagt in zulke gevallen het risico op wantrouwen en ontgoocheling. In dit licht wordt afvaardigingsrepresentatie beschouwd als een antwoord op de schadelijke vormen van *trustee*-vertegenwoordiging. Tegelijkertijd illustreert deze typologie dat als we de bevordering van etnische issues willen meten of evalueren we ons dan niet alleen moeten concentreren op de vraag of er sprake is van *issue congruence* (belangenvertegenwoordiging), maar ook op de manier waarop de issues worden bevorderd en de context waarin deze politieke verwezenlijking betekenis krijgt.

4.3. *De rechtvaardige trustee*

Tegenover de symbolische afgevaardigde en de misleidende *trustee* wordt de ideale vertegenwoordiger in de ogen van onze deelnemers duidelijk: 'Je hebt het type dat weet dat ie maar de alibi-Ali [symbolische VEM] van de partij is. En dan heb je iemand die waardevol is omdat hij verstand van zaken heeft' (D15-2). Of de deelnemers voor de VEM's gestemd hebben of niet, en onafhankelijk van hun individuele meningsverschillen wat betreft ideologie of beleid, stelden veel deelnemers dat VEM's 'politici van ons' (D2-1) zijn. In tegenstelling tot vertegenwoordigers die niet tot minderheden behoren, zijn VEM's dus belast met de verantwoordelijkheid om hen te vertegenwoordigen, en om voor hen te ageren als 'mensen die weten hoe het is om zelf in de minderheid te zijn' (D2-1).

De meeste deelnemers waren het eens dat vertegenwoordigers met een niet-witte achtergrond de absolute plicht hebben om de belangen van minderheden te behartigen, zoals het bevechten van discriminatie; hoewel die niet noodzakelijk of uitsluitend religieus of etnisch van aard is. Deze gevoelens kunnen het beste worden verwoord in de volgende, schijnbaar retorische vraag: 'Wat heb ik eraan dat mensen zoals ik daar zitten [in het parlement] als zij niks voor me kunnen betekenen?' (D11-2).

Daartegenover zijn de voorkeuren van de respondenten gebaseerd in het veronderstelde onvermogen van 'niet-etnische' vertegenwoordigers om zich in te leven in de ervaringen van (etnische) minderheden. In die zin werkt descriptiviteit als een stand-in voor vertegenwoordigers die worden verwacht gedrag te vertonen dat ingaat tegen het drukkende en denigrerende anti-islam- en integratiediscours. Zoals een deelnemer beschreef: 'Persoonlijk denk ik dat ze [autochtone vertegenwoordigers] het niet kunnen. Hoe kunnen zij onze problemen, de antimoslimmentaliteit bestrijden? Alleen een van ons kan dat' (D32-1). Dit citaat verklaart het beste dat de waarde van de ideale etnische minderheidsvertegenwoordiger gelijkstaat aan de loyaliteit die VEM's tonen ten opzichte van hun groep, niet door hun

focus te verkleinen tot louter etnische thema's, maar door deze focus te verleggen tot andere algemene thema's. Door te laten zien dat ze op allerlei manieren waardevol kunnen zijn, niet alleen voor etnische minderheden, levert dit type VEM's een daadwerkelijk transformerende bijdrage aan de strijd tegen de ongelijkheid en uitsluiting waar onze deelnemers voor vrezten.

Zoals eerder gesteld, beschouwen de deelnemers Meyrem Almaci als een voorbeeld van de rechtvaardige trustee. Als voorbeelden van haar geloofwaardige loyaliteit aan haar eigen groep verwezen de deelnemers naar de volgende zaken: haar uitingen (buiten het parlement) om te waarschuwen tegen discriminatoire en islamofobe taal (Almaci, 2013), haar bijdrage aan de debatten rond de vluchtelingencrisis (Joossen, 2015) en haar optreden in een televisieprogramma waarin ze de presentator rondleidt door het dorp waar ze vandaan komt – en een hoofdoek draagt uit respect voor de moslimbewoners van het stadje (Heylen en de herkomst, 2014). Ondanks de grote rol die etnische aspecten spelen in de voorgaande voorbeelden, beschouwen de deelnemers Almaci niet als potentieel symbolisch. Met deze voorbeelden vertoont ze juist loyaliteit, iets wat van wezenlijk belang is voor wat wij het rechtvaardige *trustee*-type noemen. Dat verklaart dan ook waarom Almaci's leidinggevende rol in de nasleep van de financiële crisis en haar vermeende expertise over algemene thema's worden beschouwd als bewijzen van antisymbolisch gedrag. Zoals een van de deelnemers zei: 'Almaci snapt hoe het moet' (D15-1). In Figuur 3 bieden we een overzicht aan van hoe de ideale vertegenwoordiger laat zien 'hoe het vertegenwoordigen moet'.

Eerste ronde	D23	D24	D25	D26	D27	D28	D29	D30	D31	D32	D33	D34
Spreekt veel groepen tegelijk aan	GR	GR	VE	NVE	NVE	VO	VE	VO	TE	X	VO	VE
Vertoont brede expertise	VE	GR	GR	VE	GR	VO	X	GR	TE	VE	GR	NVE
Lijkt zelfstandig van partij	TO	VO	VE	VE	X	NVO	NVE	NVO	VE	NVE	VO	NVE
Tweede ronde	P23	P24	P25	P26	P27	P28	P29	P30	P31	P32	P33	P34
Daagt de meerderheid uit	TE	VO	GR	NVE	VE	VO	X	NVO	TE	VE	NVO	AV
Toont loyaliteit aan allochtone groepen	NVE	VO	NVE	NVE	NVE	NVO	X	GR	TE	NVE	NR	AV
Deelt belevingen als minderheid	TE	GR	NVE	VE	NVE	NVO	VE	NVO	NVE	NVE	NR	X

FIGUUR 3. Consensus tussen deelnemers focusgroep 3.

De deelnemers zien Almaci unaniem als een waardevolle vertegenwoordiger. De kwaliteiten die aan haar worden toegeschreven zijn een combinatie van Dovi's deugden van rechtvaardigheid en *critical trustbuilding* en Canons (1999) ideeën over gebalanceerde representatie. In overeenstemming met Dovi voldoet de recht-

vaardige *trustee* aan de wensen van onze deelnemers om burgerlijke gelijkheid te verkrijgen ten opzichte van andere vertegenwoordigers en groepen, terwijl Canons balanceerder overeenkomt met de wens van de deelnemers om de VEM te laten bepalen hoe hij of zij hun groepsbelangen vertaalt naar andere groepen. VEM's in wie deze kwaliteiten verenigd zijn wordt de vrijheid toevertrouwd om als *trustees* te fungeren omdat 'ze weten wat ze moeten doen om zo veel mogelijk mensen aan te spreken' (D34-2).

Deze typologie demonstreert ook dat een exclusieve focus op belangen en de daden van afgevaardigden de gevoelens van deelnemers over hun politieke representatie zou kunnen aantasten. De substantiële bevordering van etnische issues en belangen wordt alleen als positief beschouwd als het gecombineerd wordt met een specifiek draaiboek dat volgt wat de kiezers zelf zouden doen als ze hun gemeenschap zouden vertegenwoordigen: ze zouden knowhow demonstreren op andere gebieden om de burgerlijke gelijkheid van de groep te verbeteren; ze zouden spreken over andere issues dan etnische buiten het parlement om een gevoel van zelfbestuur en autonomie te behouden; en zelf bepalen wanneer ze een beroep doen op de minderheidsstatus die ze delen met andere leden van hun gemeenschap.

5. Conclusies

Op sommige vlakken illustreert dit empirisch onderzoek dat de redeneringen die jonge moslims in Vlaanderen gebruiken om hun verwachtingen, gevoelens en evaluaties te uiten over het gedrag van VEM's corresponderen met de algemene ontevredenheid waarmee doorsneeburgers naar politiek kijken. Tegelijkertijd toont het onderzoek aan dat de manier waarop ze nadenken over vertegenwoordigers ook in belangrijke mate wordt bepaald door hun etnische minderheidsachtergrond. Hun standpunten droegen bij aan een typologie van ideale en gebrekkige vormen van representatie in termen van afvaardiging en *trusteeship*. VEM's die neigen naar een rol als afgevaardigde mogen dan wel responsief lijken wat betreft belangenvertegenwoordiging, maar kunnen nog steeds negatief beoordeeld worden als hun rol bepaalde wenselijke aspecten ontbeert: onafhankelijkheid van de formele en informele regels van de partij, knowhow over niet-etnische thema's en loyaliteit aan de groep. Omgekeerd wordt het oordeel van vertegenwoordigers die zich gedragen als *trustees* alleen vertrouwd als ze zich consistent aan hun rol houden.

We constateren ook dat veel van onze data weerklank vinden in empirisch werk dat zich bezighoudt met de representatie van etnische of raciale minderheden in de Angelsaksische context. Dat is vooral het geval met het dualiteitsdilemma, verwijzend naar de dissonantie tussen externe institutionele druk en de verhouding van de vertegenwoordigers met hun eigen identiteit en gemeenschap. Hoewel ze

de concepten achter de afgevaardigde en de beheerder reproduceren, benadrukken onze respondenten in de eerste plaats het belang van vertegenwoordigers die zich weten te presenteren zoals onze deelnemers zouden willen worden gezien buiten de politiek: representatie als zuivere identificatie.

Deze bevindingen betwisten de heersende ideeën in de literatuur over sociale groepen, waarin goede representatie veelal wordt beoordeeld op basis van in hoeverre vertegenwoordigers beleidsresultaten bevorderen die het beste de belangen van hun kiezers dienen. De voorwaardelijke rol van substantiële vertegenwoordigers die de belangen en issues van hun gemeenschap promoten in deze negatieve evaluaties wijst dus op de voorwaardelijke en contextgebonden rol van responsiviteit rond groepsvertegenwoordiging en politieke representatie in het algemeen. Onze methodologische en theoretische aanpak illustreert ook de relevantie van gezamenlijk overeengekomen groepsvoorkeuren, in het geval van VEM's, maar ook in te beelden voor een breed spectrum aan groepen (te denken valt aan holebi's of ouderen).

Noten

1. NRC (2016, 14 november). Denk wil inkomensverschillen verkleinen en racisme bestrijden. *nrc.nl*. <https://www.nrc.nl/nieuws/2016/11/14/denk-komt-met-links-verkiezingsprogramma-5232374-a1531676> (geraadpleegd op 17/03/2017).
2. De Redactie (2017, 10 mei). Abou Jajah en Ahmet Koç richten straks nieuwe politieke partij op. *deredactie.be*. <http://deredactie.be/cm/vrtnieuws/politiek/1.2974991> (geraadpleegd op 10/08/2017).
3. Knack.be (2015, 18 januari). Selahattin Koçak: 'Moslims worden anders behandeld'. *knack.be*. <http://www.knack.be/nieuws/belgie/selahattin-kocak-Moslims-worden-anders-behandeld/article-normal-526315.html> (geraadpleegd op 01/02/2017).
4. Om de anonimiteit van de deelnemers te waarborgen en de diachronische aard van onze analyse aan te tonen, linken wij elke citaat aan het nummer van de deelnemers (zoals vermeld in Tabellen 1, 2 en 3), gevolgd door de getallen 1 of 2, aangevend of het citaat in kwestie uit de eerste of tweede ronde komt.
5. Aan de linkerkant van de tabellen zijn uitspraken door ons opnieuw geformuleerd door gelijksoortige codes te groeperen. Er bestaan drie tabellen per typologie (omdat er drie focusgroepen zijn die tweemaal samenkwamen), maar uit praktische overwegingen illustreren we de groepsdynamieken aan de hand van één tabel per typologie.

Bibliografie

- Abney, F. & Hutcheson, J. (1981). Race, Representation and Trust: Changes in Attitudes After the Election of a Black Mayor. *The Public Opinion Quarterly*, 45 (1):91-101.
- Anderson, E. (1997). *The Precarious Balance: Race Man or Sellout?* New York: Harper Perennial.
- Barbour, R. (2008). *Doing Focus Groups*. Londen: Sage.
- Birch, S. & Allen, N. (2015) Judging politicians: The role of political attentiveness in shaping how people evaluate the ethical behaviour of their leaders. *European Journal of Political Research*, 54, 43-60.
- Bird, K. (2015). 'We are Not an Ethnic Vote!' Representational Perspectives of Minorities in the Greater Toronto Area. *Canadian Journal of Political Sciences*, 48(2), 249-279.
- Bird, K, Saalfeld, T., & Wüst, A. (2011). *The Political Representation of Immigrants and Minorities: Voters, Parties and Parliaments in Liberal Democracies*. Londen: Routledge.
- Brookman, D. (2013). Black Politicians are More Intrinsically Motivated to Advance Blacks' Interests. *American Journal of Political Science*, 57(3), 521-536.
- Campbell, R. & Lovenduski, J. (2014). What Should MPs Do? Public and Parliamentarians' Views Compared. *Parliamentary Affairs*, 68(4), 690-708.
- Canon, D. (1999). *Race, Redistricting, and Representation: The Unintended Consequences of Black Majority Districts*. Chicago: University of Chicago Press.
- Celis, K., Meier, P., & Wauters, B. (2010). Vlinders achter glas: vrouwelijke, allochtone en arbeiders-parlementsleden ten opzichte van parlementaire normen en de rol van groepsvertegenwoordiger (pp. 225-244). In: *Gehoord, Gezien, Vertegenwoordigd? Diversiteit in De Belgische Politiek*. Gent: Academia Press.
- Charmaz, K. (2006). *Constructing grounded theory: A practical guide through qualitative analysis*. Thousand Oaks, CA: Sage.
- Copus, C. (2004). *Party Politics and Local Government*. Manchester: Manchester University Press.
- Dovi, S. (2007). *The Good Representative*. Malden, MA: Blackwell.
- Eliasoph, N. (1998). *Avoiding Politics: How Americans Produce Apathy in Everyday Life*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Gay, C. (2002). Spirals of Trust? The Effect of Descriptive Representation on the Relationship between Citizens and their Government. *American Journal of Political Science*, 46(4), 717-732.
- Haynie, K. (2001). *African American Legislators in the American States*. New York: Columbia University Press.
- Hibbing, J.R. & Theiss-Morse, E. (1998). *Stealth Democracy: Americans' Beliefs About How Government Should Work*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Katz, R. (1997). Representational Roles. *European Journal of Political Research*, 32(2), 211-226.

- Lodge, M. & Taber, C. (2013). *The rationalizing voter*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Norris, P. (1999). *Critical Citizens: Global Support for Democratic Government*. Oxford University Press.
- Pitkin, H. (1967). *The Concept of Representation*. Los Angeles: California Press.
- Phillips, A. (1995). *The Politics of Presence*. Oxford: Clarendon Press.
- Saward, M. (2010). *The Representative Claim*. Oxford: Oxford University Press.
- Schildkraut D.J. (2013). The complicated constituency: A study of immigrant opinions about political representation. *Politics, Groups, and Identities*, 1, 26-47.
- Severs, E., Celis, K., & Meier, P. (2013). Representative claims and beyond. A study of the inclusion of Muslim women's judgment in the Flemish headscarf debate. *Politics, Groups & Identities*, 1(3), 433-450.
- Severs, E. & de Jong, S. (2018). *Preferable minority representatives brokerage and betrayal*. Forthcoming.
- Simon, P. (2012). Collecting Ethnic Statistics in Europe: A Review. *Ethnic and Racial Studies*, 35(8), 1366-1391.
- Sinno, A. (2009). *Muslims in Western Politics*. Bloomington: Indiana University Press.
- Stokes, S. (2001). *Mandates and Democracy*. New York: Cambridge University Press.
- Tate, K. (2004). *Black Faces in the Mirror: African Americans and their Representatives in the U.S. Congress*. New Jersey: Princeton University Press.
- Threfall, M. (2011). Citizens' preferences for their political representation: A qualitative study of the UK, Spain, Poland and Macedonia, *ISET working paper n. 22*.
- Tatari, E. & Shaykhutdinov, R. (2014). Muslims and Minority Politics in Great Britain. *Journal of Muslim Minority Affairs*, 34(1), 532-544.
- Weldon, L. (2002). Beyond Bodies: Institutional Sources of Representation for Women in Democratic Policymaking, *Journal of Politics*, 64(4), 1153-1174.
- Williams, M. (1998). *Voice, Trust, and Memory. The Failings of Liberal Representation*. Princeton, New Jersey: Princeton University Press.
- Yilmaz, F. (2012). Right-wing hegemony and immigration: How the populist far-right achieved hegemony through the immigration debate in Europe. *Current Sociology*, 60(3), 368-381.

Pers

- Almaci, M. (2013, 27 februari). 'Een overheid die een negatie vormt van verscheidenheid, daar pas ik voor'. *DeWereldMorgen.be*. <http://www.dewereldmorgen.be/artikels/2013/02/27/meyrem-almaci-eeen-overheid-die-eeen-negatie-vormt-van-verscheidenheid-daar-pas-ik> (geraadpleegd op 15/12/2016).
- Broens, B. (2013, 21 december). 'Hervormen om de banken de les te lezen'. *De Tijd*. http://www.tijd.be/ondernemen/banken/Hervormen_om_de_banken_de_les_te_lezen.9444901-3095.art?ckc=1 (geraadpleegd op 05/01/2017).